

ИЗ СВЕТОВНАТА ЕСТЕТИЧЕСКА МИСЪЛ

Името на Йожен Йонеско е известно по целия свят. Неговата пиеса „Плешивата певица“ пее вече класически арии. Оспорваният драматург на театъра на абсурда е безспорен класик. Както казва Симон Бенмюса, „в откъслечните разговори в кафенетата или по улиците се чува това, което винаги се е говорело, още преди Йонеско да е съществувал, но ние си помисляме: това е от Йонеско. Той е накарал да прозвучат отново думите на света.“

Понеже знаем какво е говорила за този автор нашата пролетарска критика, нека чуем гласа на буржоазната критика в началото на петдесетте години в лицето на Жан-Жак Готие: „Не вярвам, че Г. Йонеско е гений или поет; не вярвам, че Г. Йонеско е значителен автор; не вярвам, че Г. Йонеско е драматичен автор; не вярвам, че Г. Йонеско има нещо да ни каже.“ Наистина ли?

Много от подобните въпроси намират своите отговори в статиите и изказванията на самия Йонеско. Едно от големите приключения в театъра на века е вече приключило. През последните години драматургът рисува и размишлява като художник. „Дневник на откъси“ е от един по-ранен период, когато зрелостта е настъпила, но се напукват плодовете на толкова творчески намерения и осъществявания. Усеща се есента и се поставя основният въпрос за смисъла на живота. Не високопарно, а естествено. И срещаме един автор, който е човек, съкровено изразил човека.

Той е роден на 26 ноември 1912 година в Слатина, Румъния. Публикува за пръв път през 1930 година в списание „Зодиак“. На девет години майка му, която е французойка, го отвежда в Париж, по чиито улици според неговите думи той мечтае като всички деца да стане светец или маршал. „Искам да стана светец. Не искам да имам неизвестна съдба. Чета в религиозните книги (и това ме отегчава), че не трябва да се търси слава, че не се раждаш, за да се показваш на света. Следователно, няма да стана светец.“

На тринадесет години семейството му се прибира в Румъния, той усвоява румънски. Следва в Букурещкия университет, подготвя първата си поетическа книга с елегии и вече пише това, което може да бъде определено сега като негова поезика на театъра: „Големите произведения се раждат от обикновени чувства, елементарни, почти биологични. Това е една от редките абсолютни истини, които се проявяват в изкуството.“

По време на Втората световна война Йонеско е в Марсилия. Връща се в Париж и работи като коректор в издателска къща. Откъснат от френския литературен

живот, той не обича театъра: „Четях литературни произведения, есета, ходех с удоволствие на кино. Слушах понякога музика, посещавах художествени галерии, но никога, така да се каже, не ходех на театър.“

През пролетта на 1949 година решава да научи английски просто защото е полезно да се знае един език повече, и сега всеки вече знае, че от „Самоучител по английски се ражда първата му пиеса „Плешивата певица“. По-нататък историята на Йожен Йонеско се слива с историята на театъра. Тези откъси са дати от тази история.

Николай Кънчев

Йожен Йонеско

Из „Дневник на откъси“

В час по гимнастика вместо физическо възпитание се въртахме в кръг из училищния двор и пеехме. С пълни гърди аз виках: „Колко е благородно и прекрасно знамето, знамето на Франция.“ „Не така силно, Йонеско“ — ме прекъсваше Г. Гюене. — Не така силно, ти пеш фалшиво. Остави на другите, които пеят по-добре.“

*

Когато бият камбаните за погребение, обзема ме непонятна мъка и привличане. Познато на всички, които умират.

*

Влюбен съм в сестричката на Рибо. Сестричката на Бопле е по-красива все пак

*

Отново виждам това село в светлината на лятната неделя. То е както някога обично място, градче по-скоро, но аз не съм вече там. Кой са тези променени момчета?

*

Участие, приравняване: Брехт не иска магическо участие в театъра, не иска или по-скоро казва, че не иска, приравняване с неговите герои, иска да бъдат разбрани, способствува за това разбиране. Всъщност това е неговата идеология, неговата мисъл, станала магическа. Той иска да се участва, да се приравняват с неговата мисъл, искам да кажа, с неговата вяра или с това, което той взема за такава.

Всички ангажирани автори искат да ви насилят, тоест, да ви убедят, да ви вербуват.

Когато някой от тях ми показва в театъра как полицаите стрелят по експлоатираниите работници, той го прави, за да стана и аз магически работник, да се приравня с неговата мъка, да се наредя на негова страна, да стана като него.

Неотдавна се показваше в театъра как евреите разврачаваха цивилизацията с пагубните си идеи, с парите си и т. н. и т. н., искаше се с това зрителят да се приравни с ролята на нациста, убиец на евреите.

Когато сега, защото е лесно, защото никой не се противопоставя на това, защото не беше позволено да бъдеш против нацистите и защото сега е позволено

и препоръчително, когато виждам в театъра как нацистите убиват деца и старци евреи, аз се бунтувам, очевидно искам да наказвам, аз съм евреин.

(Не се показва обаче, това не се прави, как алжирците избобждат очите на френските деца; не ни показват в театъра как китайците убиват тибетците, това не се показва никога.)

И така нататък или по-лошо: приравнявани сме с жената на съпруга тиранин, когато ни се показва съпруг тиранин; приравнявани сме със съпруга, когато ни се показва жената с всичките ѝ недостатъци.

Всеки автор, наречен обективен или справедлив, реалистичен, има гнева да наказва и добрината да възнаграждава, поради което всяко реалистично или ангажирано произведение е мелодрама.

Но ако вместо да говорим за лошия немски, японски, руски, френски или американски господар, за лошия буржоа или за престъпния подпалвач, за ужасния милитарист или за войника предател и т. н., ако вместо това аз съблека човека от нечовечността на неговата класа, раса, буржоазно или друго поведение;

когато зад всичко това говоря за това, което е интимно мое, за моя страх, за моите желания в моето отчаяние, в моята радост, че съществувам; или когато давам воля на въображението си, на въображаемите построения, аз не съм само аз, не съм само един партизанстващ, не съм вече с този против онзи, не съм вече с онзи против този, не съм вече само аз, но аз съм вече *всички други* с човешкото от тях, не съм вече лошият, нито добрият, не съм вече буржоа, не принадлежа на тази класа или онази раса, на тази армия или онази армия.

— Аз съм човекът без каквито и да е партизанстващи разбирания, отчуждения и привързаности, човек, който не прави избор и не взема страна, и затова не мразя вече другите. Това е мястото на дълбокото приравняване, това е средството то да бъде постигнато.

*

Жул Верн е последният прорицателен писател. Това, което той си представяше, е вече реалност. . .

*

Аз съм ограничен и отчужден, другите са ограничени и отчуждени и всяко действие, всяка революция, всяка литература са само временна забравя, а не лекарства срещу отчуждението. Всичко това води до едно още по-ясно, следователно още по-отчайващо пробуждане.

*

Има златен век: това е възрастта на детството, на неведението; щом се узнае, че се умира, детството е свършило. Както съм го казвал вече, за мен то свърши твърде рано. Следователно става се възрастен на седем години. След това, струва ми се, повечето възрастни същества забравят това, което са узнали, преоткриват един друг вид детство, което продължава за някои цял живот, за други по-крат-

ко. Това не е истинско детство, а един вид забрава. Желанията и грижите ни пречат да стигнем до основната истина.

Аз никога не съм попадал в забравата, никога не съм преоткривал детството. Извън детството и забравата само благодаратта може да ни успокои да съществуваме, да ни дари пълнота, небе на земята и в сърцето. Детството забравя с въодушевление благодаратта. Няма друго състояние освен това. Как може да се живее без благодарат? Живее се обаче.

*

Една крайна вселена е невъобразима, неприемлива. Една безкрайна вселена е невъобразима, неприемлива. Несъмнено вселената не е нито крайна, нито безкрайна, крайност и безкрайност са само човешки начини на мислене; при всички случаи положението, че крайност и безкрайност са само човешки начини на мислене и говорене, е още по-неприемливо, невъобразимо. Ние не можем да направим една стъпка отвъд нашата безпомощност. Пред тези стени ми се повдига. Ако не стена, бездна се отваря пред нозете ми и ми се завива свят.

*

Питам се как могат още да ме вълнуват или да ме занимават икономическите, социалните, политическите проблеми, понеже зная: 1) че ние ще умрем; 2) че революцията не ни спасява нито от живота, нито от смъртта; 3) че не мога да си представя една крайна вселена, една безкрайна вселена, една вселена нито крайна, нито безкрайна.

Ние сме в живота, за да умрем. Смъртта е цел на съществуването, това е, ще кажат, банална истина. Понякога от изхабения израз изчезва баналното и възниква, възниква отново съвсем нова истината. Аз съм в един от тези мигове, когато ми се струва, че си казвам за първи път, че смъртта е единствената цел на съществуването. Не може нищо да се направи. Но какво е това положение на марионетка, теглена от конците, с какво право е тази подигравка над мен?

*

Като четях Федон, едва към края на диалога забелязах, че всички сме в бели тоги. Сократ не успя да ме убеди, че душата е безсмъртна и че той отива да живее в един по-висш свят. Остава и впечатлението, че учениците на Сократ не са поубедени, защото те плачат; иначе защо ще плачат те. Когато вечерта пристига и Сократ взема отровата; когато нозете му изстиват, а също и коремът, когато накрая той умира, един ужас, една огромна тъга ме завладяха. Описанието на смъртта на Сократ е толкова убедително, много по-убедително от доводите на Сократ върху безсмъртието. Впрочем доводите изчезват за миг; забравят се веднага, но образът на мъртвия Сократ се връзва в паметта: всички хора са смъртни; бидейки човек, Сократ е смъртен. Аз се събудих тази нощ и мислих за това. От дълго време не съм имал толкова ясна, явна, вледеняваща мъка, страх от небитието. Как да кажа, че поставих ръце на гърдата си, за да я почувствувам по-добре; после

внезапно имах усещането, че тъмнините на небитието започват да ме поглъщат и че вече нямах нозе, прасци, кожа; бях само един пън, изгризан от ледените пламъци на небитието. Аз светех. Колко е хубаво да се живее. Бях обзет от нежност към живота, който ми изглеждаше приказен; приказна светлина в нощта. Ние разговаряме, защото знаем, че ще бъдем погубени. От страх пред смъртта разговаряме. Спокойната, ясната смърт на Сократ ми изглежда съвсем неправдоподобна, и все пак това е възможно. Но как?

*

Аз съм винаги в очакване на благоприятна промяна: от всички лагери, които са налице, не избирам нито един. Аз съм в положението на някой, който би искал да спечели голямата печалба, без да си купи лотарийен билет.

Човешката комедия не ме поглъща изцяло. Аз не съм напълно в този свят. Не съм ни тук, ни там. Извън всичко. От страх, че нямам добър избор, не избирам нито религията, нито политиката. Точно страхът, че ще се погубим, ни погубва. Ако благодатта не дойде, това ще бъде удар за благодатта.

*

Дребните хитреци, които се огъват пред събитията, успяват. Те следват по-силното течение. Така те винаги печелят. Те печелят, но те не съществуват, понеже се приравняват с теченията; те приемат формите; те са безформени.

За някои е толкова лесно да се живее, те се оставят само да я карат по движението. Те се изплъзват. Но аз трябва винаги да изкачвам планини, които не трябва да изкачвам.

Аз съм от избраната раса на тези, които трябва да вършат невъзможното: уви, аз съм също един от най-безделните на моята раса: не помръдвам, а планините стават все по-големи и заплашителни. Ако аз не отида при планината, планината ще дойде при мен. Чувствувам, че земята вече трепери, виждам заплашителните скали, които ще паднат върху мен и ще ме премахнат.

Зная го, отказвам се от всичко, но не се отказвам от себе си. Това е обратното на онова, което трябва да се прави.

*

Бих искал да разкажа една обикновена история, една идилия, една новела от стотина страници, една история с много пролет.

*

Говори се много за езика в момента, сякаш хората внезапно са забелязали, че от десетки и десетки хиляди години говорят. Сега се опитват да разберат какво иска да каже говоренето. И нарочно или неволно се получават известни обърквания. Езикът е мисъл. И изразяване на мисълта. Едновременно мисъл и изразяване на мисълта. Езикът е едно нещо, начинът да се говори е друго нещо. Начинът да се говори може да бъде нечестна игра. Не се прави разлика между начина на говорене и езика.

*

Още един живот се разказва. Всеки живот е неповторим. Всеки живот е една вселена. Но всеки живот е нищо, ако не отразява универсалния живот, ако не е едновременно той самият и един друг; той е нищо, ако е отделен и е още повече нищо, ако е стаден; той е нищо, ако е изгубен в небитието на безличното. Да живееш живота си: това означава да живееш света по свой начин, по друг начин, по неочакван начин, а не както другите.

Следователно аз съм този, който се (ме) наблюдава, един вид безпомощен Бог. Не съм само един поглед. Аз съм този, който изпитва страдания, желания и т. н., който е едновременно аз и не е аз, аз съм вътре, аз съм отвън; този, който твори и който е сътворен, който гледа как твори, как се твори, без да разбира добре.

Моята мисъл се отделя от мен. Тя се отделя. Как е възможно да бъде едновременно тук и там, как е възможна мисълта. Аз се мисля. Аз съм един друг. Този аз е взет от мен; неговият корен е в мен. Земята хранителка или жизненият сок на аза съм аз.

*

Обществото, което се опитвам да опиша в една пиеса като „Плешивата не“ *вица“*, е съвършено общество, тоест Общество, където всички административни и политически проблеми са решени. Оттук нататък могат да възникнат основните проблеми. Политиката с по-малкото си или повечето потискащи грижи винаги ги крие. Какво може да се прави от момента, когато няма повече проблеми? Когато няма повече проблеми, възниква един основен проблем. Той се състои в това, че без проблеми се израждаме духовно.

Струва ми се, че революционерите желаят построяването на двуизмерно Общество. Те ни влекат към социалния конформизъм, към света на отчуждението, лишават човека от третото му измерение. От тази гледна точка светът, наречен социалистически, е по-отчужден от буржоазния, така е досега.

*

Какво е името на действащото лице в „Опера за три гроша“ на Брехт, за което друго действащо лице казва, че то не е нищо друго освен мръсен дребен буржоа, защото убива, разбира се, но не обича да убива, *когато това не е необходимо.* Следователно трябва да се убива безкористно и радостно, трябва да се убива заради убиването. Жан Жьоне също желае хората да възприемат това удоволствие. В своята пиеса „Негрите“ той проповядва, че черните трябва да убиват белите.

Идеологическите революционери са по-лицемерни: те оправдават убийството, измислят морал на убийството, наречен „историческа необходимост“, за да го подкрепят.

*

Черните днес, повечето в Африка, както и в някои големи центрове на Съединените щати, нямат вече икономически причини в претенциите си към белите, всичко се свежда до наранената гордост, до унижението; жълтите, китайците осо-

бео, мразят белите по същите причини; белите са били по-силни, те са ги доминирали. Това е многовековно унижение. Във всички така наречени социалистически страни е отнета собствеността на предишните собственици. Но омразата продължава; един нов расизъм се е настанил: това не са вече белите, черните, жълтите, еврейците, които са презирани, а буржоата, синовете на буржоата, внуците на буржоата, тези, които имат, не както твърдеше нацизмът, лош расов произход, а лош социален произход; всъщност това води до същото; в някои социалистически страни съвсем доскоро децата на буржоазни семейства нямаха право да следват във висшите учебни заведения; тези буржоазни деца бяха като негрските деца на Юг в Съединените щати; тази расова омраза, която дори не е социална, която няма нищо общо със социализма, е винаги плод на наранено чувство.

Маркс се излъга: завистта и гордостта, както и гладът заедно с материалните нужди са силите, които обясняват човешките действия, цялата История, грехопадението. Тези, които написаха Библията, разкриха една основна универсална психологическа истина.

Това е точно нещото, за което Маркс не ни говори. Не ни говори за гордостта и този пропуск е показателен. Психоанализата може да ни разкрие причината. Маркс е страдал сигурно от наранена гордост, както всички, които са искали революция. Точно тази наранена гордост крие той, съзнателно или не.

Отново препрочитам глави от „Залеза на Запада“. Шпенглер се излъга. Аз съм естествено недоверчив песимист, метафизически. Също и исторически. Обаче не мога да не забележа, че универсалната История, която Шпенглер оспорва, е на път да се осъществи между толкова и въпреки толкова катастрофи. Знаем, че той вярваше в раси, нации или отделни колективи, които живеят свой собствен живот на самостоятелни организми, поотделно.

Изкуството също няма може би да изчезне, при все че той предвиждаше неговия край. Изкуството изглежда добре, то продължава да се изразява като съществена и постоянна дейност. Между расите и между цивилизациите, мислеше Шпенглер, има непробиваеми стени. Общуванията и съобщенията ги срутват въпреки твърдите противопоставяния на Русия и Китай, на парадоксалния патриотизъм на ония хора там, чиято цел е точно интернационализмът. Накратко казано, стените рухват благодарение на космополитизма. Единството е налице.

Учудващо е, че Шпенглер не предвиди, че борбата за „световна империя“ няма да се проведе между Америка, Англия, Германия и Русия. Той не предвиди разпадането на Германия. Не предвиди отслабването на Англия. И не предвиди новите империализми: Китай, след това обединена Арабия, после може би Южна Америка, следвана от Африка и по-късно от Индия. Той имаше странни митове, вярваше в неизбежното остаряване на държавите. Държавите умират, но се възраждат от своята пепел. Биологически Франция, която той осъди, е възродена, раждаемостта и икономиката напредват. Нациите се смесват едни с други. Това обяснява възможността за единство отвъд империите.

Виждам и други потвърждения за положения, които са му изглеждали спорни. Гърците, казваше той, нямат чувство за продължение, нямат чувство за История и историчност, тяхната мисловна вселена е статична и тази статичност е проектирана върху външния свят. Все пак Тукидит, Херодот, Ксенофон разказаха събития от миналото и сътвориха Историята. Ставаше дума за събития, случили се преди. Гърците имаха виждане за архетиповете, разбира се, Аристотел и Платон свидетелствуват за това. Но те имаха преди нас, преди целия свят, чувство за История, за продължение, за времето, което отнася всичко. Свидетел: Хераклит, който „не се къпеше никога в една и съща река“. И ако Модерните в наши дни имат понякога чувство за продължение, то е затова, защото, когато те не са платоници, са хераклитици. Хераклит е вдъхновителят на Хегел и Бергсон.

Именно защото гърците имат чувство за архетипическа неподвижност, те е трябвало да имат налагащото се чувство за неподвижност: Люпаско обяснява много добре защо. Нищо не съществува всъщност и нищо не е мислимо без противоположността си, която също съществува и от която се отблъсва.

*

Заблудата на Андре Брьотон беше може би в това, че се вземаше много на сериозно. Трябва да се вземаме по-малко на сериозно: иначе сме непостоянни. Пример: Алфонс Але. Но ако се вземаме много на сериозно, няма свобода, има затвор, има задушаване. Нямаме вече „свобода на движенията“. Не помръдваме, свързани сме с нещата, нямаме необходимото разстояние, за да ги виждаме. Трябва да сме наполовина сериозни.

*

Според Фройд трите условия, които ни пречат да сме свободни, са мъката, милостта и отвращението. Ето я следователно нашата тройна верига. Ние знаем също, че психоанализата не носи никаква морална присъда. Нещата са такива, и това е всичко. Трябва просто да се знае, че е така, и защо нещата са се случили. Психоанализата изяснява, не осъжда. Психоанализата обяснява също защо се осъжда, тя не осъжда самата присъда.

Но нашата верига е четворна или дори петорна: омразата или агресията са също пречка за свободата. Може би трябва да се каже, че омразата е силно отвращение. Желанието е много по-силна пречка, която се противопоставя на нашето освобождение. Ето къде фройдизмът може да се свърже по известен начин с будизма. Не с Дзен, защото желанието да се освободим е още едно желание. Би трябвало да се освободим от желанието, за да не искаме повече да се освобождаваме.

Сходството между будизма и мисълта на Фройд ми изглежда още по-правдоподобно от самите негови твърдения и той откри към края на живота си, че ние носим в себе си, че всяко същество носи в себе си инстинкта за смъртта, стремежът към покой, „инстинкта за Нирвана“, според израза на самия създател на психоанализата.

Желанието или Еросът ни държи в живота. Ако успеем да разкрим, да деми-стифицираме Желанието и всички желания, причините, тайните на Желанието или

нашите желания, те изчезват. Ако успеем да узнаем истинските причини на нашите причини, не би имало причини. Възлите биха се развързали, бихме се оставили в безразличието, в празнотата. Безразличието също би могло да ни остави да живеем, тоест то би могло да направи живота по-поносим. Да не желаем да живеем, да не желаем да умрем, да оставим нещата да вървят от само себе си. Дзен или „метафизически непукизъм“; да, няма голяма разлика между схващанията на психоанализата и Дзен.

*

Този син страх, тази паника. Тя нахлува с паденето на нощта. Аз търся самотата, аз не мога да я понеса. Въпрос на навик може би. Мисля за близките си. Страхувам се за тях. Нощта пада. Пада върху мен или по-скоро ме нахлузва. Тя ме обкръжава и ограничава, безгранична. Черен океан, сред който аз се давя. Страх за близките, че няма вече да ги видя, страх, че ще умра, без никога отново да ги видя. Липсва ми алкохол. Една чаша стига, за да изчезне страхът. При сигурност възниква агресивността, развеселяващ се. В момента цари страхът. Те са далече, те са сами, искам да ги защита, толкова се страхувам за тях.

В къщи, разбира се, се отегчавам често, но се чувствавам сигурен до жена си. Когато не се страхувам, се отегчавам. Когато се отегчавам, е по-добре. Отегчението също развеселява в сигурността. Отегчението е симптом за сигурност. Когато съм ядосан, е още по-добре. Гневът е смелост, той може да доведе до героизъм. Истина е, че гневът е съпял. Героизмът е несъзнателен.

Ще позвъня в Париж.

*

Предпочитам Юнг пред Фройд. Юнг не забранява религията. Известно е изявлението му, че тя е психологическа необходимост, а щом е необходимост, отговаря на някаква истина. Каква истина? Самата тя е символ на друго нещо, крие друго нещо. То не е това, което искам да кажа. Не смее да го кажа. Нямам достатъчно смелост, за да вярвам.

*

Този старец се страхуваше от смъртта. Той стенеше пред близката си смърт от сутрин до вечер. Всеки път, когато видеше погребално шествие, правеше трагедия в семейството си: мъка, викове, отчаяние. Всичко беше до деня, когато при още едно погребално шествие някой от племенниците му внуши, че мъртвият е бил шестнадесетгодишен. Всеки път след това той питаше: кой е умрял? Младо момиче на осемнадесет години — му отговаряха. Това продължи, докато той се убеди, че само младите умират. Погребалните шествия не го ужасяваха вече; при тяхното преминаване той се провикваше: още някой осемнадесетгодишен е умрял! Ах! тези млади, те не знаят как да живеят!

*

Аз попадам непрекъснато в литературата. Фактът, че съм могъл да измисля тези образи, че съм ги изказал приблизително добре, ме ласкае. Мисля си, че може

би добре съм го написал. Може би ще се хареса на читателите или на критиците. Казвам това и като го казвам, попадам пак при писането. Фактът, че мисля за това, ми пречи да се осъзная. Фактът, че мисля върху мисълта за литературата, усложнява нещата. Трябва обаче да направя своя избор: суетата, пътя на неуспеха или друго нещо. Невинаги имаш шанса да получиш поучителния удар, невинаги имаш шанса да си отчаян, отчаян от живота; аз забравям за това, успокоявам се, забавлявам се и се отвличам; пиша „моя личен дневник“. Имам чудовищна жизнеспособност. Нищо не довеждам до края. Все пак, струва ми се, че някои от преди написаните страници нямат нищо общо с думите и буквите. Ако се върна пак към „литературата“, дали това не ще се случи само защото администраторът на Комеди Франсез ще ми позвъни от Париж, за да ми каже, че се интересува от последната ми пиеса? Трябва ми малко нещо, за да се уравни в неравновесието. Да изям една ябълка.

*

Въпросът е дали сме необикновени същества, тоест бесмъртни, защото това, което съществува веднъж, съществува винаги, или по-скоро сме сбор от безменни сили, които се съединяват в нас, събират се, за да се разпият и изчезнат. Материалистите приемат втората хипотеза; отчайващото е, че метафизиците и религиите също са склонни да приемат тази хипотеза. Единствено юдеизмът и християнството имат смелостта да са персоналисти.

*

Любете се, множете се, казва религията. Същевременно творението от плът не е гледано с много добро око, защото е третирано грубо. Апостол Павел казваше дори, че трябва да се ожениш само ако не можеш да се въздържаш, сексуалността извън брака беше, разбира се, извън въпроса. Трябва да се молиш, за да имаш насъщния хляб, виното е божествено, но не трябва да се пие много и не трябва да бъдеш чревоугодник. Светът е небесен празник, блестящо проявление на бога; обаче, за да се постигне спасението, трябва да се откъснеш от чувствения свят. Как да се свърже това постоянно утвърждаване с това постоянно отричане на живота? Не са ли те израз на непрестанната борба между инстинкта на живота и инстинкта на смъртта? Трудно е да се намери равновесие между тези два инстинкта. Моралът, който определя забраните, се опитва чрез това външно противоречие да открие равновесието. Този морал или моралност, това третиране на сексуалността, на желанието, на еротизма е по-значително, когато го откриваме както при евреите и християните, така и в буржоазното общество, а още по-грубо поставено е в съветското общество например. Революционерите се бунтуват срещу буржоазния морал, който всъщност няма вече смисъл, понеже не е основан върху никаква метафизика, понеже не знаем откъде идва и на какво съответствува той; странен парадокс, винаги и по различни поводи, които са само алиби, той се настанява отново с още по-голяма сила в името на социализма например и още по-буржоазен се надига срещу разпадането на буржоазните нрави. . .

*

Всички пътища са добри. Във всеки случай всички те са познати, анализирани, обяснени: те са пред нас, върху масата, като сладкиши. Може да се живее за себе си на свобода, защото всеки струва колкото другия и както другия аз имам правото да съществувам; с всички рискове, разбира се, до които това води, защото, ако имаш правото да изоставиш другия, трудно се приема, че другият ви изоставя; ако се откажеш от себе си, живееш за другия, обричаш живота си за щастието на другите, нищо не искаш за себе си и живееш в безразлична мъдрост; ако живееш все едно как, по волята на ветровете, не си поставяш никакви въпроси; ако не можеш да понесеш съществуването, се самоубиваш. Всички тези начини са валидни. Трябва да следваш един от тях докрай. Трябва само да избереш един от тях. Аз съм избрал всичките, но понеже не мога да следвам всичките едновременно, избирам си по един за две минути, после си променям мнението, избирам друг, след това избирам трети и така нататък. Затова съм затруднен. За щастие или нещастие аз съм литератор и си приказвам за всичко това като в кафене, напосоки.

*

Не може да се каже, че изкуството е лишено от духовна стойност. Артистът все пак стои по-горе от средния човек, техника и политика, тоест от напълно несъзнателните личности. И все пак то не е кой знае какво нещо. Изкуството не носи никакво просветление. Артюр Рембо можа да напише *Просветленията*, можа да каже, че е прорицателен, но аз не вярвам на неговата прорицателност, нито на другите литературни прорицания, не вярвам за секунда на неговите просветления. Изкуството носи един малък, съвсем малък отблясък, малък мъждив отблясък, съвсем слабо начало на просветление, удавено в словесност.

Понятно е, че думите не казват нищо, ако мога така да се изразя: най-много един неочакван жест, образ, събитие, дума, дошла неизвестно откъде, да ви хвърлят в неизразим експеримент. Дали се изразявам точно или не, дали метафората е сполучлива или несполучлива, привнесена в смущаващ и безумен вербализъм, това няма значение; при всички случаи дълбокият дух се губи в обясненията. Дълбокият експеримент няма думи. Колкото повече се обяснявам, толкова по-малко се разбирам. Всичко не е необясняемо от думите, разбира се, но не и живата истина. Думите не казват това, което може да се каже, всичко това се знае открай време. Прието е. Не само е прието, но е и оспорено, определено е като неприемливо. Но ако е известно открай време и е така често повтаряно, и ако ние сме винаги тук, тогава аз имам право.

*

Една само дума може да ви постави на пътя, втората да ви смути, третата да ви хвърли в паника. Третата ще е пълен безпорядък. Логосът беше също и действие. Той е станал парализа. Какво е една дума? Всичко, което не е изживяно с пламенно напрежение. Когато казвам: заслужава ли животът да се умре за него? — това е още една дума. Но това е най-малкото комично. Всеки е могъл да забележи колко много младите сорбонисти, висшисти, есеисти, известни журналисти

и други прогресивни и богати интелектуалци говорят за езика. Това е станало направа идея и един тик. Ако се говори толкова за езика, то е, защото са обладани от това, което им липсва. По времето на Вавилонската кула също е трябвало да се говори много за езика. Почти колкото днес. Словото е станало словесност. Всеки иска да каже своята дума.

Думата не казва повече. Думата словесничи. Думата е литература. Думата е бягство. Думата пречи на мълчанието да говори. Думата залягва. Вместо да е действие, тя ви успокоява с това, че не действа. Думата изхвърля мисълта. Тя я поврежда. Мълчанието е злато. Гаранция за думата трябва да е мълчанието. Уви! Това е инфлация. Това е още една дума. Каква цивилизация! Достатъчно е мъките ми да се отдалечат и аз започвам да говоря, вместо да се опитам да обседа реалността, моята реалност, реалностите, за да престане думата да е инструмент за разкопки; аз не зная нищо, но говоря. Аз също искам да кажа своята дума.

*

Демонтирайте механизмите на мъката, и няма вече мъка. Разбирането на причините изключва мъката. Демонстрирайте механизмите на желанието, и желанието изчезва. На това държи будизмът и ние го знаем. На това държи, без да иска да го каже, и съвременната психоанализа.

Дз. ни напомня, че ние не сме в рая и че всичко, което може да се направи, е да понесем това, което за някои, за мен е непоносимо. Аз го зная, ние го знаем. Но това е много отегчително. Искам да открия рая. Как може да се живее другояче, ако не в рая? Да се живее другояче е неприемливо. Аз обичам само удобното и определено настаняване.

*

Още върху съвременната криза на езика: всъщност криза на езика не съществува. Искам да кажа, че в известен смисъл тя не съществува. Има само необщуване: необщуването между мен и мен самият. Социално всичко общува. Заявлението, че няма общ език, е фалшиво заявление, съзнателно фалшиво. Съществува пропаганда, нарочни или неволни понякога противоречия, но недоразуменията може лесно да се разсеят, ако всеки пожелае това, като честно уточни термините си, като обясни своята терминология. Но не е желателно да се слуша, да се разбира, да се възприема. Абсолютно не е желателно. А думите са тук, ясни, точни, за да кажат това, което имат да кажат. Нарочно се крие мисълта, за да се разкрие, че всичко е противоречиво. От времето на Молиер, който не беше глупав, нито посредствен, надарен само с обикновен вкус, както казват днес, учеността и предвзетостта пречат на разбирането. Предвзетите искаха непринудено да си създадат един неразбираем език, искаха да се отделят от другите. Днес също това отделяне е желателно. Не е желателно да се разбира, не е желателно да се разбират други освен своите съпартизани. От друга страна, аз мисля, че не се вярва вече в тази криза на езика. Няколко изразни системи, няколко философии и идеологии в действие са прозрачни. Каквото има да се каже, може да бъде казано. Каквото има да се каже, което е животът, а не само някакво си нещо, е това, което не се казва. Същественото.

Накратко, достатъчно е да се пречисти френският език от учеността и идеологическата пропаганда, от известна терминология, която нарочно фалшифицира действителността — това може да се види в новините за световните събития, давани в пресата или в статия и изследвания, където се „анализират“ фактите, от нечестната езикова игра на политиците. Всичко може да бъде ясно казано, ако е ясно възприето, ако не се пречи, ако не се маскират истините. Остава само да се каже истината, остава да се изрази неизразимото. Това е невъзможно. Но необщуването на тези, които говорят за кризата на езика и за необщуването, е идеално общуване.

*

А., какъв глупак, какъв подлец, какъв мръсник! За който и да е може да се каже, че е глупак, подлец и мръсник. В основата на всяка поквара, на всяко сластолюбие, в сърцето на всеки убиец, зад това, което се представя като ревност, измама, подлост, понякога дори повече, отколкото при всяка добродетел, при всяка вяръност, има търсене на абсолютен порив, на безименна носталгия.

*

Те са глупави, безчувствени, жестоки като птиците. Една вселена от жестоки птици. Това съм и аз самият в очите на другите, това съм и аз за тях. Понякога скритата чудовищност се надига, бликва, нашите адски чудовищни бездни се появяват. Опитвали са се да изследват и разкрият изворите на омразата, но напразно. Как бихме могли да се пречистим от този ад? Аз се плаша от самия себе си и всяко ново лице ме хвърля в паника: какъв е адът, какъв ли ад се крие зад тази фасада?

Това, което се знае за всеки, е преди всичко неговата учтивост, неговата издръжаност. Не трябва да се отива по-далече, ще попаднем в бездната. Кого си убила ти, поне наум, ти, която си облечена в неделни дрехи? А ти, красавице, колко същества си поисквала да погубиш, искаш ли да ти помагам, за да разрушиш животите, които те заплашват? . . . Понеже светът не е рай, той може да е само ад, защото погазва желанията. Където има желание, има крах на желанието, неудовлетворение, ад. Кой не желае всичко, дори ако не знае, че желае всичко? Светът не ми принадлежи, нищо и никой не ми принадлежи: но кой има мъдростта да приеме това с цялото си сърце, кой приема, че е нищо? Аз сънувам шампиони по надбягване, които при стартовия сигнал учтиво се канат: „Моля ви, господине, минете пръв“ — „В никакъв случай, след вас съм. . .“

Но истинската цел на надбягването не е истинската цел. Този, който иска да пристигне пръв (а кой не иска да пристигне пръв?), е мръсник. Разбира се. Но истинската цел, която се крие зад привидната цел, това, което желаем отвъд желанието, ни оправдава, ни изкупува не морално, защото какво е моралът?, а защото тази цел свидетелства, че сме всъщност отвъд нашите граници, че сме безгранични.

*

Желание да премахнат старците. Старците са извън света. Младите са посредствени и глупави. Винаги съм презирал младите, особено когато бях млад. Училищният двор, в търсене на клиента за мислене, е една от най-тягостните

гледки, които познавам. Каква липса на достойнство, каква разпуснатост, какво безсмислие!

*

Миналото е зад нас, бъдещето е напред. Не се вижда бъдещето, вижда се миналото. Това е странно, защото ние нямаме очи на гърба си.

*

От време на време известна благотворност. На какво се дължи тя? На самотата ли, на суровия хранителен режим или на други целебни средства, които помагат на моя организъм да се освободи от своите токсини? Всъщност дали се освобождавам от моите токсини, като ги описвам, тоест дали по този начин ги изхвърлям? Или това се дължи просто на изидона, който вземам от десетина дни и чието влияние започва да се чувства? Обаче тази нощ и вчера вечерта и през сутринта аз бях в бездната, в отчаянието. Изглежда, че лошият вятър откъм Цюрих е причината за тези депресии; трябва да има и благотворни ветрове. Не философията ни лекува или разболява. Оставени сме на волята на ветровете.

*

Всички се страхуваме, че не сме успели в живота. Този фалшив философ, с толкова грозно лице, така обезсърчителен като личност, който нищо не е допринесъл във философията, най-многого се е опитал да свърже екзистенциализма с марксизма; той, който поради това, че живее в страна, която приема опозицията, е могъл да бъде в опозиция без никакъв риск, при пълна свобода, опозиция, която дори не е такава, понеже само се нагажда към текущите тенденции, изразяващи завистта на дребните буржоа срещу едрите буржоа, завист, приемана от едрите буржоа, защото това ги изразява, защото, накратко казано, това ги ласкае; този голям философ, когото изразяването на тази завист направи световноизвестен, богат, уважаван, докато той заслужаваше по-скоро презрение, говори с тъга в една от своите книги за пропиления си живот.

Но един друг човек, който е прекарал двадесет години от живота си в затвора по политически причини и който през тези двадесет години седем от тях е понесъл неподвижно в единична килия, тоест в пълна самота, на излизане от затвора не се оплаква, че не е успял в живота. Той е на шестдесет и две години, не е боледувал подмладен е; има чувството, че животът му е бил успешен, нещо повече, че е във възход. Не му е било разрешено нито да чете, нито да пише и това му е позволило да развие решително добре паметта си. Математик, той направи открития в своята област.

На излизане от затвора той позвъни на семейството си, на приятелите си и разбра, че майка му, сестра му, братовчед му междуременно са починали. Повечето от неговите приятели, някои от които бяха ставали министри или известни писатели, привилегировани от правителството на страната, също бяха починали. Повечето от тях, преди да умрат, бяха решили, че са пропилили живота си. Но нищо не можеше да накърни радостта на освободения затворник, който веднага се зае да

прочете списанията и книгите на модерните математици, за да узнае дали неговите открития съвпадат с актуалните търсения в математиката.

Един друг, музикант с петнадесетгодишна присъда, престоял също няколко години в индивидуална килия, излезе също уверен в себе си: той е готов да напише музикалните си композиции, които е обмислял в затвора. Живее в малко селце сред равнината. Не мрази никого, не завижда на никого, не се оплаква, че е пропилял живота си. Говори се, че той е като светец. Лишението е било за добро. Знае се открай време, че аскезът пречиства, прави човека мъдър, успокоява. Но има един трети човек, който също е задържан, осъден на няколко месеца затвор, защото е бил видян да чете в една тоталитарна страна френския вестник *Льо Монд*. Той изтърпява своето наказание. След няколко месеца събитията либерализират неговата страна и дават доста големи свободи спрямо потисниците. Какво вижда този човек няколко минути след излизането си от затвора? Будка с вестници, сред които е и *Льо Монд*, който всеки може да си купи свободно. „Можех да поизчакам — си казва този човек, — ето какво е да искаш пресни новини!“ Безразличен размисъл на човек, който не иска нищо — нито за другите, нито за себе си. Такава е неговата съдба.

Но всички тези хора на свобода, които се смятат свободни само защото са на свобода, са огорчени или озлобени, язвителни или завистливи, неудовлетворени или песимисти. Без съмнение, *защото всички те не са изтърпели своето наказание във всички смисли на думата.*

*

Единственото оправдание да говоря за себе си е, че се раздваям и че говоря за себе си като за друг, като за друг случай, който може да интересува психолозите и другите. Говори се за това. Питам се дали това в такъв случай не е лицемерно оправдание, но може би във всеки случай, дори и моят, е интересен. Вселената на който и да е, на всяко същество, на всяка мравка, може да е вълнуваща. Вселената на всеки е универсална.

*

Ако не се умираше. Никой не би мразил никого. Никой не би ревнувал никого. Биха се обичали. Би могло да се започне нещо за постигане за неопределено време. Едно на сто или на хиляда би бил приемлив успехът. Както цифрата се случя. Ние знаем, че нямаме време за неопределен успех. Омразата е израз на нашата мъка, на нашата липса на време. Ревността е израз на страха, че ще бъдем изоставени: изоставени в живота, изоставени в смъртта. За да можем да извървим пътя на съществуването, трябва да вървим ръка за ръка. И още! Казва ни се, че всяко същество има нужда от обич, че не може да се живее без обич, че най-голямото нещастие е да не си обичан. Всеки психолог го знае. Обичта е нашата витална атмосфера, нашият всекидневен хляб. Уви! Атмосферата е развратена, хлябът е отровен.

*

Кой е добрият път? Може би безразличното. Това е невъзможно; понеже си тук, не може да не участваш: не може да се отстраниш, тъй като сме изцяло вът-

ре. Да решим тогава, че всичко е комично, да вземем страната на смеха. Тогава ще обидим Бога или света. Не може да витаем, не може да сме над божествеността, не може да сме над твореца, не може да бъдем по-силни от него. Да имаме чувство за хумор. Но не може да отхвърлим света. Тогава да вземаме всичко на сериозно: това е еднакво смешно. Духът на сериозното погубва. Духът на сериозното взема страна. Духът на сериозното греша. Тогава да се оставим да живеем. Не ни оставят да живеем. Самоубийството е неприемлив успех, защото ние трябва да успеем. Ако кажем, че светът е абсурден, ще е също смешно: ние не сме по-разумни от божествеността. Абсурдно е да се каже, че светът е абсурден. Къде са критериите на абсурда? Ако кажа, че историята е абсурдна, това означава, че зная какво не е абсурдно. Следователно абсурдното престава да съществува. Да се ангажирам? Това означава да взема страна срещу всичко, да изпадна в грешка, да се излъжа. Да приемем съществуването такова каквото е, но да кажа, че то е еди-какво си, това ще означава още едно заявяване, а аз не мога да се излъжа, защото умът е ограничен. Да живеем в подробностите, в истините на подробностите: в този смисъл аз съм разединен, разкъсан, отчужден от себе си. Да бъда едно дърво: аз не съм едно дърво. Да живеем в исторически смисъл, искам да кажа в смисъла, станал космически. Но никой не знае това какво точно казва. Да понесем не означава да изберем по-доброто. Обзалагането на Паскал: за да спечелиш, трябва предварително да знаеш за какво се обзалагаш, срещу кого или срещу какво. Не зная условията на играта. Трябва във всичко да се чувствавам удобно. А аз не мога, понеже да живея е болно, понеже да живея означава да живея в мъка. Не мога дори да кажа това, защото не зная какви са изворите на мъката, не познавам всъщност и това, което се нарича мъка. Мъката е неведение. Не-мъката е също неведение. Не мога да кажа нищо повече, освен това, че нищо не зная, защото не зная това, което искам да кажа, че зная и не зная това, което иска да каже изразът „искам да кажа“. Струва ми се, че се въртя в кръг. Може би не се въртя в кръг. Не мога нито да се смея, нито да плача, нито да сядам, нито да ставам, нито да желая, нито да се отказвам. Аз съм парализиран. Не мога да се движа. Но се движа. Струва ми се, струва ми се.

Струва ми се също, струва ми се, че някой като висше съзнание се смее над нас. Може би съзнанието не се смее, струва ми се, че не ми се струва, не ми се струва, че ми се струва.

*

Йон Виня, един от най-големите поети на своята страна, преведе моята пиеса Кралят умира. Някога го познавах, беше много отдавна. Запазил съм спомена за един благороден господин. Беше хубав, говореше малко, беше чувствителен, интелигентен, не беше фашист като повечето „интелектуалци“ в своята страна. Когато крайната левица беше настанена на власт, той се отстрани. Това беше здрава, честна реакция. Не искаше да е глупи, не искаше да го купят. Беше свободен човек, който обича и свободата за другите: не използвал тиранията, той прие да страда, докато редуващите се тирани го канеха за свой съучастник. Нито господар, нито слуга. Един изолиран благороден господин. Събитията се развиха така, че след като е стоял настрана, политическите власти го преоцениха, както се казва,

Възприе се, че той е голям поет, издадоха се неговите произведения: толкова благородство, толкова честност и непримиримост накрая впечатлиха открито тези, които вече бяха впечатлени, но не посмяха да го кажат, както и другите, които един прекрасен ден решиха, че е дошъл удобният момент да изразят възхищението си от човека, който никога не е бил морално слаб. Но физически той изгубваше сили и на седемдесет години умря.

Бях щастлив, когато разбрах, че той превежда моята пиеса, бях горд, че той е направил този избор; бях отчаян, когато същевременно разбрах, че е болен, че умира, че е умрял. Беше излъчваща личност, чувствавах нейния иляськ, но никога не съм се доближавал истински до него. От друга страна, никой не се опознава чрез разговор, чрез ръкуване, нито чрез разходки заедно. Само чрез един текст, тоест чрез една изповед, чрез едно навлизане във вселената на другия, в бездните на другия може да се постигне съпричастие. И това е оправданието на литературата. Този постулат не е банален, понеже често се заявява, но рядко се осъществява. Насаме с едно произведение, насаме с друго, което дори не е написано заради този експеримент на сближаването, което не знае, че е известно, истинско, дълбоко: светът на единия от нас става свят на другия. Проникновена, цялостна близост.

Виня умря, след като свърши превода. Какво е могъл да бъде той за него, могъл ли е да помогне на някого? Написах това произведение, за да разбера умيرانето. Това трябваше да бъде един урок, един вид духовно изследване, едно постепенно проникване, чрез което се опитвах да направя достъпен неизбежен край. Когато тази пиеса беше играна в Париж и в чужбина, известен брой критици заявиха, че тя се състояла само от банални мисли, от вече известни или предвидими истини: може би защото тези хора смятаха, че са на театър и отказваха да изживеят едно приключение, което в известен смисъл не може да не бъде банално, разбира се, понеже засяга всички, но което е основно за всички, ако се опитаме да го изживеем. Този текст дали е могъл да помогне на Йон Виня да умре? На мен той не ми помогна с нищо; когато пишех, като че ли нахвърлях текста. Това беше една театрална пиеса, на която ставах зрител между другите, малко по-чувствителен, но при всички случаи настрана от себе си. Ако можех да узная дали тя е допринесла нещо и какво е допринесеното нещо, ако можех да узная! Ако е могла да помогне на някого да надмогне своята мъка, да приеме своята съдба, това би било за мене радост, утешение, оправдание. Ако е могла да бъде урок за другите, това ще ме окуражи може би да мисля, че бих могъл да се възползвам от собствения си урок.

*

Аз съм раздвоен между съжаленията и угризенията. Трябва да се реша, трябва да избира между съжаленията и угризенията. Не може да бъдат понесени двете заедно. Угрizenието: чувствавам се виновен пред другите. Съжалението: чувствавам се виновен пред себе си. Оставам съжалението заради угризението, след това угризението заради съжалението. Това е затвор. Сутринта идват съжаленията, с падането на нощта идват угризенията. Съжаленията имат лицето на егоизма.

Имам ли право да бъда? Може ли да избирам това, което ми вреди по-малко, може ли да избирам между мен и друг както между два обекта, когато ние сме две същества, две съществуания? Съжаленията са трудни за понасяне, но са ясни. Те са конкретни. Угризенията поначало имат лицата на другите, после изгубват своите лица, мрачините ги поглъщат и те стават мъка без лице.

*

Бих искал да прекарам целия си живот в една клиника, в светла стая, чиста, в една клиника. Понеже сме в затвор, предпочитам да избира този затвор. Особено ако това е затвор, откъдето ви се позволява да излизате веднъж или два пъти в седмицата. Затворът е убежище. Аз свиквам много добре със самотата, тоест сам се чувствавам по-добре. Мога да остана в стаята си след шест или седем часа вечерта, без да се отегчавам. Аз пиша, чета, решавам кръстословици или въобще не върша нищо. Мъката не е изчезнала. Аз я понасям по-добре от преди. Ако можеше да не ме изваждат оттам. Когато ми се е случвало да бъда сам, преди много време, правех все едно какво, за да намеря някой, с когото да си поговорим. Сега аз се затварям, настанявам се в страха си, покривам се, оставам в него като в легло.

*

Най-голямото престъпление е човекоубийството. Каин уби Авел. Това е чисто убийство. И не се върши нищо друго, освен да се убива. Моят видим враг, който иска да ме убие, трябва да бъде убит, за да не ме убие. Ако го убия, съм успокоен, защото имам чувството, че съм убил смъртта. Неговата смърт не се обръща срещу мене, неговата смърт не ми създава вече мъки, ако го убия с колективно одобрение: войните са измислени заради това: да убиваш с чиста съвест. Убийството е с последици, с него замисляш и своята смърт. Магия на смъртта. Магично действие в акта на убиването. Когато немците убиваха евреите, всички немци имаха чиста съвест, те „убиваха, за да се защитят“. Евреите не искаха ли да изгребят и подчинят целия свят? И не развращаваха ли здравето и добродетелите на арийската раса, което също е начин на убиване? Подкрепени от една идеология, произлязла от *Произход на XIX век* на англичанина Чембърлейн, от граф Гобино, от френските расисти, по-повърхностни през XIX век, облегнаха се на спомените за руските погроми (*погром* е руска дума, руско действие) и на съветските лагери на смъртта, прибавили към това своята жестокост, немците се чувстваваха оправдани. Антисемитизмът не е от немски произход: той е руски, полски, немски, френски. Няма да отида далеч, ако кажа, че немците не бяха нищо друго освен наивни разярени овни, които имаха предшественици от другаде. Немците се почувстваха виновни, когато по-мощна сила от тях ги разкри и задържа. Правото да се убива беше демистифицирано, те нямаха вече универсалното одобрение. В този момент цялата немска нация се чувствуваше като индивид, осъден от обществото, обвинен от обществото на народите справедливо. Истината е, че избухването на омразата към човечеството ги прави обективно виновни. Аз усещам ужас, смесен с възхищение към тези, които поемат отговорност да убият, които вземат решение да живеят съдбата на убиец, професионален убиец. Каква смелост, каква душевна сила.

Ние знаем, че съществуването е агресия. Знаем също, че обществото е разкъсано, че различни социални категории се борят помежду си, че всяка социална категория има чиста съвест, защото е колектив. Тя се вълнува обикновено да лиши от чиста съвест друга класа или друга социална категория. В абсолютен смисъл никоя социална категория няма повече право от друга социална категория да има чиста съвест. Да лишиш от чиста съвест една социална категория, да подсилиш своята социална категория — ето на какво служат днес пропагандаторите. По-прозорливо, по-дълбоко от Карл Маркс Иполит Тен ни беше показал вече, че аристокрацията отстъпва, защото се почувствува, че е станала безполезна. Благородниците се оттеглят през нощта на 4 август и така нататък. Падането на една класа е възможно само ако тази класа се откаже от борбата. Разбира се, тази класа може да съжалява по-късно и да си даде сметка, че другите нямат кой знае колко по-прекрасни причини от нея. . . и така нататък. Давид Русе ни показа вече, че концентрационният лагер е общество като всички други общества, както всички съществуващи социални организации; концентрационният лагер е обществото такова, каквото е в своята същност, неговата квинтесенция. Кафка впрочем описва концентрационните лагери, преди още да съществували. Той знаеше.

Кафка, както Христос, пое върху себе си универсалната вина. Това идва от неговото чувство за вина. От какво сме виновни ние? От престъпление срещу обичта. И Зигмунд Фройд, този друг велик евреин, този велик равин, в най-чистата традиция на равините, лекар на душите, поиска да изследва омразата. Евреите измислиха обичта, обичта към ближния, синовната обич, божествената обич. И по тези причини ги наказваха с омраза.

Да си представиш собствената смърт е невъзможно. Колкото и да се опитваш, е невъзможно.

Ето едно въже, то е на възел. Развързвам възела. Няма вече възел, какво е станало с възела? Може да се направят други възли със същото въже. Аз съм възел, аз съм въже. Дали съм повече възел от въже?

*

Фройд, узнал, че му липсва обич, узна какво липсва и на другите. Той забеляза също, че не трябва да отблъсква агресията. Трябва да се направи от живота обична агресия. Агресия, смазана с чувство на обич. Така може да се убива по по-нежен начин, по съвсем нежен начин.

Ритуално.

*

Ние сме комични. Само от тази страна би трябвало да се виждаме. Само хуморът, розов или черен и жесток, само хуморът може да ни върне яснотата.

Не бих писал драми заанапред. Бих писал само за да се забавлявам. Би трябвало дори да не пиша никога, но трябва да творя за театъра, да съчинявам разкази, понеже съм професионален литератор, понеже такава е моята функция. Но всъщност това не е кой знае какво нещо. Литературата е словоблъсканица. Какво правим насън, когато забележим стена: аз не я преминавам нито я разрушавам, нито се

опитвам да я разруша, а я описвам; аз говоря, говоря и това ми позволява да не правя нищо. Литературата ме утешава, тя е алиби, тя ме извинява, че не действвам. Аз няма да пиша вече. . . ще построявам неща, подобни на малки вселени.

*

Буржоата експлоататор не мразеше експлоатирания пролетарий. Социалистическите държави, докато не са се изтозили, корумпирали и западнали, презират както предишните експлоататори, така и синовете и внуците на предишните експлоататори (като че ли всичко заприличваше на расизъм; и наистина само едно поколение наказани не беше достатъчно, за да утоли отмъщението; Библията ни разказва, че на връщане от вавилонското изгнание евреите изпитвали жажда за отмъщение и съвсем разбираемо презрение към всичко чуждо, дори малко чуждо; така например за тях били нечисти не само чужденците, но и еврейният, на когото единият от родителите е чужденец; те определяли, че за да не бъдеш чужденец, родителите на свой ред не трябва да имат родител чужденец; ако са нечисти, трябвало да бъдат премахнати заедно с принадлежащия им добитък, други домашни животни и слугите. Нечистите им къщи трябвало да бъдат изгорени, та и камъните да се пречистят). Но тоталитарните държави презират и не се доверяват на своите подведомствени, а тези между тях, които не искаха да бъдат експлоатирани, тоест да се откажат от свободата си, бяха изпращани насила да са експлоатирани в концентрационните лагери и дори насила ги премахваха. Разбира се, тази експлоатация не се наричаше експлоатация на човек от човека, наричаха я трудов дълг или възторжен доброволен труд, откъдето идва ироничният израз „насилствен доброволен труд“. Това ни размива днес, защото измамата е вече очевидна: тя не беше такава до неотдавна, и ако се случеше да кажем на някой прогресист, че всички северноафриканци не загиват с радост за свободата, че донякъде не са така уверени в извоюването на независимост и че между работниците на болшевишка Русия има един поне, който не е щастлив, тогава охолният парижки прогресист ви обявява за реакционер или за продажник на американския капитализъм, защото с това може да обвинява човекът с напредничави идеи днес, така както неговият баща ви е обявявал за продажник на Москва. Но това не е експлоатация: експлоатация на човек от човека не съществува и не може да съществува в Русия: целият колектив е просто в служба на държавата. И ако вие не го възприемете, то е, защото не говорим на един и същ език. Има буржоазен език (той може да разкрие дори експлоатацията на човек от човека), който съответствува на буржоазното мислене; има нов език, който съответствува на революционното мислене. Предложете да се определи този език! Ще повдигнат рамене. Това е недоразвитото съзнание, което води до така наречената „криза на езика“, за която ни говорят ден и нощ толкова учени магарета. Но да се върнем при буржоата експлоататор, който не беше лош, той беше безразличен. Не мразеше работника, презираше го, понякога го съжаляваше. Накрая дори се случваше да се осъзнае и се оттегли, както го направи преди него аристокрацията. Днес виждаме толкова бойки хора да се удрят по гърдите и да ругаят буржоазията, тоест самите себе си, защото буржоазията не е вече агресивна, нито отчуждена, защото синдикатите се защитават, и това

светът го знае, но трябва да го повторим, докато от другата страна тиранията и експлоатацията вилнеят, при все че вестниците се опитват да скрият тази истина под надгробните цветя на пропагандата. Ако буржоата бяха прозорливи и предвидливи, те можеха да кажат, че началото на индустриализацията иска много жертви от народа: заявяването на тази необходимост нямаше ли да се дължи на нечестна игра или на „криза на езика“. Не съм срещу социалистическата идея, аз съм срещу това, в което я превръщат, и това, което се направи в Русия: социалистическият провал се дължи на него. Не се поверява осъществяването на социализма на един наследствено погубен от тиранията народ.

*

Дз. ми казва: предвещаващите сънища и ясновидството са известни на психолозите открай време. Не им вярваме на Запад, защото за нас събитията протичат във времето. Всъщност нашата западна мисъл е причинна. Има едно преди и едно след, това е в резултат на онова. Преди, после, причина, време. Източните, които не са възприети от западните народи, виждат нещата в съотношения и значения. Това е очевидно друг начин да се обясни светът, истината е обяснението, което може да се даде на едно нещо или на нещата. За да възприемем феномените, които ни изглеждат непонятни или абсурдни, би трябвало просто нашата мисъл от историческа и причинна да стане пространствена мисъл. Пространствено, а не времево представяне на нещата. Ако можехме да не историцизираме и да не се разпростираме в пространството, щяхме да бъдем още по-свободни, щяхме да имаме друга представа за света или по-скоро, защото всяко представено нещо е в пространството, едно нефигуративно обяснение на света.

*

Аз съм престъпник, аз погубих децата. Не съм единственият обвиняем: Бекет също е виновен, както и един трети автор Пинтър може би или Жьоне, които виждам как наистина потъват и изчезват в сивото, но безоблачно небе. Бекет увеличава своите престъпления, не съжалява за нищо. Неговото лице е сурово, той ще погуби още деца, ако не му се попречи. Аз съм обзет от угризения, опустошен от непреодолимо чувство за вина. И все пак аз не погубвах деца. Или не ги погубвах изрично. Или може би наистина съм желал да си погубя, защото кой не желае да погуби децата? Но аз не осъществих моите замисли. Доказателство е, че всеки път, когато се опитвам да погубя децата или да ги погубя по невнимание, самият аз викам полиция. Наистина ето я, отзовава се на моя повик черната кола на полицията. Ето пред мене се открива площ по дължината на Сена, осеяна със семена. От земята излизат кълнове с малки бели цветове и с по един зелен лист на момина сълза.

*

Никога вече няма да идвам в тази клиника. Култ към вегетарианството. Това е вид посредствена религия, фалшив аскетизъм с отвратителен морал, лицемерно отвратителен. Естествеността. Тук съм от две седмици и моето поведение ги учудва. Да не бъдеш като всеки, да си болен, да се чувствуваш зле е скандално.

Това е клиника за здрави хора или за нормално болни. Аз страдам от някаква депресия, от спадане на напрежението. Трябва да си тръгна въпреки всичко. Наглежах ме, като че ли съм нормално болен, здрав болен, но да не си посредствен е престъпление, наистина престъпление. Все пак доктор Л., богинята на морковите, не е лоша лекарка. Няма ви нещо кой знае какво, ми казва тя, вашето тяло реагира благоприятно (въпреки спадането на напрежението!); с психиката нещо не върви. Тя казва това с тон, който ме кара да разбера, че е неприемливо с психиката нещо да не върви. Трябвало да се живее според природата. Но какво е тогава природата? За нея природата е наистина това, посредствеността и нищо друго, тоест глупостта, слепотата и лицемерието. Скаутският морал не е все пак природата, а защита срещу природата: природата е опасността, изригващите вулкани, бурите, циклоните, бездните, заплахата, смъртта, непоносимите условия на съществуване, почти адът и в никакъв случай райът. При всички случаи не трябва да се остава дълго време тук, не може да ви оставят за дълго време, защото първите дни донесат най-много доходи на клиниката, през първата седмица ви правят анализи, които струват най-скъпо. Вижда се портретът на стар хитрец, той е и върху бележниците, които се дават на пенсионерите в тази лоша странноприемница. Един вид пророк на глупостта, на морализма, който се представя за морала, който накрая се оказва дълбоко аморален. Доктор Л. презира всичко, което не е посредствено. Но самата медицина и психотерапията се измислени от хора, които така или иначе не са били посредствени; те са били усъвършенствани от хора, които мъката е въодушевявала и подтиквала да действуват. Аз питам доктор Л.: как постъпвате, ако някой, който е в клиниката за петнадесет дни, получава криза на тринадесетия ден? Тя ми отговаря: „Уреждаме го да отиде в друга клиника“. Следователно това тук не е клиника, това е хотел, който струва много скъпо и чиято терапевтика е под въпрос, шом е надмината. Глупава и фалшива е мъдростта, която твърди, че всичко трябва да се лекува, фалшив диетичен аскез. Кулинарната подготовка, която спасява всичко, се основава на ябълката. Толкова многото сурови ядства причиняват болки на стомаха и червата. А ябълката е забранена на диабетиците: тогава доктор Л. пише цяла една книга, за да обясни, че всички плодове са добри, дори и най-вече за диабетика: трудно ми е да повярвам в научната обективност на тази търговия с ябълки. Продават се ябълки в тази просперираща къща, която използва доверчивостта на добрите хора, оставили се с надежда да бъдат излекувани от посредствеността. Постройките се трупат една до друга, отглеждат се зеленчукови градини, търговията върви добре, болницата просперира, но болногледачите получават малки заплати и диетиката им е полезна, защото храната не им струва скъпо! Болницата е ръководена от дъщерята на стария хитрец, дребна скелетична жена, грозна, но се говори, че е отлична сурова администраторка. Неумолима е: ако някой има нужда да остане два дни повече, няма какво, трябва други клиенти да платят скъпо за безразното обогатяване на предприятието. Трябва ли да кажа, че професионалната тайна не е много пазена? Необходимо ли е лекарите да си разказват всичко помежду си, за болните, които идват да се излекуват? Говоря на доктор З. за безполезността на неговите усилия, защото мога много добре сам да си правя масажи в къщи или все едно къде, че може да ми бъдат направени подобни

анализи във все едно коя лаборатория и че мога сам да си приготвя моркови. З. е психолог и ми изглежда малко по-открит. Казвам му всичко, което мисля за алчността на управителите на това заведение. Казвам, че това е мит за разбулване. Казвам, че това не би било трудно, ако зад лицемерния морал не се криеше аморалността, ако не беше презирано всичко, което не е за презиране, ако имаше тук друго нещо освен надценяване на нямашото цена: конформизма, недуховното отношение, неразбирането на човешкото, тоест всички недостатъци, които не трябва да се срещат при лекарите.

З. ме пита дали имам намерение да публикувам критиките, които му отправям.

Отговарям му, че да. Той ми казва, че трябва да внимавам, че трябва да бъда предпазлив, че това може да се окаже неблагоприятно за мене. Те не ще отстъпели пред един процес, казва той. Така ме заплашва. Може да се критикува Богът, но нечистта, алчността на дребната буржоазия и нейните не безкористни лечители не трябва да бъдат критикувани.

Веднага ми е разкрита душата „на З.“ Той шантажира, този лекар на духа! Как може да си губя времето тук. Ако това поне можеше да бъде предупреждение към тези, които биха поискали да се излекуват от посредствеността! Чувствувам се все по-зле и по-зле тук. Само мъката ми се разполага както иска. Баналността не е добър щит, не може да си затваряш очите пред нея. Фалшива строгост, фалшив аскез, скаутски морал, към които прибавям тръпчивата жажда за печалба на богатата администрация; всичко това утежнява моята болест, всичко това утежнява моите болки. Всичко излиза на повърхността. Всички проблеми оживяват. Всички демони се завръщат заедно с баща ми, майка ми и всичко останало. Най-вече основната мъка. Проблемите са лични. Това не ще рече, че подлежат на решение. Колкото са по-живи, толкова по-малко подлежат на решение. Все пак трябва да продължа начинанието, не трябва да го изоставям. Може да стане интересно, тази нощ може да ми донесе светлина. Да успее да се опозная поне малко, да мога да се овладее, да започна да познавам света и да познавам поведението на света. Но всичко това са само думи, не, не само защото има тази непоносима мъка, лично непоносима. Мракът пада. И отново се започва. Пиенето не оправя нищо, швейцарският психолог не повече. Не чак дотам.

*

Тези стени, тези непроницаеми стени, които искам настървено да пробия или срутя, са може би разумът. Разумът е издигнал тези стени, за да предпази от хаоса. Защото зад тези стени е хаосът, небитието. Няма нищо зад тези стени. Те са границата между това, което сме успели да направим, и празнотата. Отвъд е смъртта. Не трябва да се преминава през тези стени.

*

Аз съм раздвоен между обичта към себе си и обичта към другия. Това е моята драма, това е моят ад. Неспособен съм да се откажа от себе си в полза на другите, неспособен съм да се откажа от другия в моя полза. Би трябвало да си кажа убедено, че нито другите, нито аз имаме значение. Никакво значение. Казвам си, че не

мога да понасям другите поради обичта, която им дължа. Не мога да се измамя. Накрая, това е за дълго време.

*

Философът мисли философски. Живописецът мисли живописно; живописиста е формата на неговата мисъл, тя е самата негова мисъл. Архитектурата или науките представляват други особени форми на мисълта.

Това доказва просто, че реалността, че светът се проявяват от различни страни, различни темпераменти, че тези темпераменти чувствуват света според своята природа, че те го възстановяват и пресътворяват според средствата на различните наклонности на различните личности, които се изразяват различно и като се изразяват (защото творчеството е изразяване и обратното) дават такава и такава конкретна или абстрактна, философска или литературна, математическа или архитектурна форма на реалността. Поради това има различни системи на изразяване, поради това има различни езици.

Когато философът философствува, когато живописецът рисува, първият философствува върху философията, вторият си задава въпроси върху живописиста. Философстването и рисуването са въпроси върху тези форми на мисълта.

За мен автор е този, който пише своите драми или комедии, така както философът мисли философски. В същото време драматическото произведение е като размисъл върху драматическото произведение изобщо. Диалогът и движението на театъра са начин да се изследва реалността, да изследваш себе си, да разбираш и да разбереш себе си.

Езикът на литературата, особено езикът на драматическата литература, не изразява друг по-висш език, за да го популяризира. Една конкретна или образна мисъл, една мисъл на движения и образи също е способна, тоест също е инструмент за търсения ни по-малко, ни повече подходящ от понятийния и логически език. Искам да кажа, често се смята, че за да напишеш една театрална пиеса, имаш или трябва да имаш някаква идея или някакви идеи и доктрини преди, да бъдат предадени в сценически образи, които да илюстрират тези идеи и доктрини, за да бъдат разбрани по-добре от публиката, подлежаща на обучение.

Въшност най-сложният, най-натовареният със значения език е често езикът на артистичното произведение; далеч да бъде определен от не знам каква обикновена или по-висша мисъл, езикът на артиста често заражда и прокарва напред мисълта на другите, сътворява новите начини на виждане, следователно новата душевност. Идеологиите, социологиите и естетиките се подхранват от произведенията на изкуството. Няма философия на културата без самата култура. Няма философска теория без живи психологически примери, каквито са произведенията на изкуството, чиито автори не са знаели или не са държали сметка за опита си в миналото. Иначе не би имало нищо ново. И още нещо, това ново, което е познание на света, също има своя структура, разбира се, защото всяко познание, всяка среща на аза и света е проекция на аза върху материята на света, тоест фигура, форма, архитектура.

За да завърша всичко това, трябва да кажа, че артистът няма може би идеи зад главата си или над главата си, идеи, с които трябва да прави демонстрации-

Всъщност, поетът има *идеи в главата си*, подобни на възможности или живи зародиши, които се излюпват, набират сили по свой начин, според своята природа, според своите творчески особености, свеждащи се до конкретната самостоятелна мисъл, едновременно изследваща и структурираща на света, понеже всяко познание е проекция.

Цял един свят се образува или разкрива според писането и мисленето на артиста.

Но Раймон Кьоно вече каза всичко това по един по-точен и по-весел начин: „Като ковеш, ставаш ковач; като пишеш, ставаш писач.“

*

Романистите от школата на новия роман изобразяват или описват нещата от моето място. Аз съм техен затворник, както на кино (театърът например оставя свободно място за моето въображение).

Безпристрастното описание ме лишава следователно от всякаква свобода, нямам какво да правя, понеже няма какво да си представя, превърнат съм в затворник на нещата, на обектите, които се опитват да ме затворят в странната вселена на досадно съчинен роман.

Когато казвам: ето една врата, аз виждам много добре вратата. Когато ми се казва: една ръка завърта ключа в ключалката, за да я отвори, аз виждам много добре ръката, ключа, ключалката и ключа в движение. Да се говори повече е излишно. Дори ще ми се попречи да видя: вирнатият нагоре нос не дава перспектива; перспективата в случая е оставеното свободно въображение, то я дава.

*

Колко е прав този човек на улицата, вероятно философ, който ми казва:

— Всичко би било толкова по-леко и по-весело, ако нямаше болести, ако нямаше смърт и ако хората се разбираха помежду си.

— И ако времето беше винаги слънчево, ако не беше никога по-топло или по-студено.

— Ох... Това би било твърде много може би!

*

Агресията срещу личното аз (ако може така да се изразя), отричането на това лично аз ми изглежда, съзнателно или не, да е закъснял плод на двете основни колективистични тенденции на този век: нацизма и левия тоталитаризъм (такъв, какъвто е осъществен в историята). (Персоналистичната мисъл на Еманюел Муние и списание *Еспри* преодоляха навремето този проблем и дадоха следния отговор: колко дълбоко се чувствава необходимостта от един нов персонализъм!) Ако азът е илюзия, какво ми пречи тогава да го отрека, да го разруша, да го презра, да затвора човека и да го убия?

Обаче фактът, че съществува пристрастяване към отделния индивид, означава, че той не е чувствуван като илюзия, а като знак за разрушение. Другите азове са почувствувани като врагове от отрицателите на аза. Политиците от вчера, идеолозите от днес всички отрицатели на индивидуализма са страстни и насилнически индивидуалисти, въодушевени от патологическа мощ, от извънмерно желание да се изявят, да се осъществят, да погълнат и овладеят *другите*, за да оцелее техният свръхразраснал се аз: личности, раси, творения, подписи трябва да бъдат изчезнали в безличния колектив, в безсъзнателния колектив, за да остане азът, който прекратява присъствието на *другите*, които иска да изгони от себе си.

*

Аз съм този вихър. В тази река има безбройни вихри. Във всеки вихър са развихрени водите на цялата река: мръсни или бистри тинести или влачеци листи и растения, вейки от клони. Когато водите спадат, вихрите като че ли изчезват, но те продължават гъвкаво да бъдат тук. Водата се покачва: вихрите се появяват отново.

Водите, които са едни и същи във всеки вихър на реката, са като *материя* на вихъра. Но динамичната форма на този вихър, неговата „структура“, неговото движение са различни от другите: този тук е по-бърз, она там е по-малко опасен, този тук има по-силно движение, друг ритъм, друга архитектура.

Всеки вихър е индивидуален аз. Неговата организация, неговото движение е неговата *личност*. Азът е изключителна организация. Всеки вихър е различен от другите. Никой не е някой друг. Всеки вихър е анархичен. Всеки вихър има своята очевидна *реалност* според начина, по който организира водите в общата река. Всеки аз представя и отрича групата. Всеки аз е социално-асоциален. Следователно той съществува, изявява се. Означава всичко.

Не се къпем никога в същата река. Може би. Водите текат, идват други води. Но всички образуват своите вихри.

Вихрите ще изчезнат може би. Ще изчезнат само с универсалната река.

Превел от френски: Николай Кънчев